

Tony Wood: Dzjugasjvilis liv

[Recension av: Oleg Khlevniuk, *Stalin: New Biography of a Dictator*, Yale University Press: New Haven och London 2015, och Stephen Kotkin, *Stalin, Vol. I: Paradoxes of Power, 1878–1928*, Allen Lane: London 2014. Ur [New Left Review](#), nr 95, september-oktober 2015. Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Bland de historiska figurer som har förkroppsligat Rysslands makt på världsscenen har få lockat fantasin lika mycket som Stalin, både utanför och innanför landets gränser. Under en stor del av 1900-talet var hans namn lika med själva den sovjetiska samhällsordningen, och det är fortfarande svårt att skilja bedömningar av hans individuella natur och roll från frågan om Rysslands ställning i världen. Sedan hans död 1953 har en rad huvudidéer dominerat tolkningen av mannen och det system som bar hans namn, var och en i sin tur ämne för intensiva politiska strider. För sin del har en stor del av den forskning som genomfördes i väst under Kalla krigets höjdpunkt anammat en ”totalitär” modell, och tillskrev Sovjetstaten, och Stalin personligen, en förmåga att nå in i och bestämma över livets alla områden. Antagandena bakom denna ortodoxi undergrävdes första gången av Chrusjtjovs töväder, och förkastades från och med 1970-talet under inflytande av samhällshistorien, då forskare använde de sovjetiska arkiven för att undersöka hur stalinismen verkade på basnivå. Denna första våg av ”revisionism” tittade på erfarenheterna på fabriksgolvet, i vardagslivet och, speciellt från och med 1980-talet, inom kultursfären – och upptäckte ett mycket mindre monolitiskt system, som innehöll både mer folkligt deltagande och strider underifrån än vad som tidigare antagits. Ett av de viktigaste resultaten av dessa studier var att tona ner Stalins roll, och istället rikta uppmärksamheten mot det bredare sociala sammanhanget och regimens grunder.

I Sovjetunionen gav *glasnost* samtidigt upphov till en mängd avslöjande från arkiven som än en gång gjorde Stalin och hans arv till måltavla för en plågsam granskning – därav den tydliga symboliska genklängen i Tengiz Abuladzes film *Repentance* [Botgöring] från 1987, där liket efter en småstadstyrann gång på gång på ett mystiskt sätt grävs fram. Dmitrij Volkogonovs *Stalin: Triumph and Tragedy* [Stalin: seger och tragedi] var en milstolpe för den nya fördömande samsynen. Trots att den färdigställdes i början av 1980-talet kunde den inte publiceras förrän 1989. Den ökade tillgången på sovjetiskt arkivmaterial sammanföll med en skarp högersväng både i Ryssland och i väst, vilket orsakade en ström av fördömanden, inte bara av stalinismen utan också av kommunism och överhuvudtaget vänsterpolitik. Efter 1991 blev det en tydligare tendens att se Stalins brott som den slutgiltiga sanningen om den socialistiska tanken, vilket gav nytt liv åt den ”totalitära” modellen. Under 1990-talet och in på 2000-talet tog sovjetologer upp olika teoretiska synsätt och öppnade nya områden – Foucault, Bourdieu, Geertz, Bachtin; etnicitet och nationalitet, gränzoner, ritualer och festivaler, ”mentalitet”. Men i väst fortsatte Stalin själv till största delen att betraktas ur den segrande Kalla kriget-högerns synvinkel. De främsta biografiska verken på engelska under perioden efter Sovjet – från Robert Conquests *Breaker of Nations* [Förstörare av nationer] från 1991 till Robert Services *Stalin* (2004) eller Simon Sebag Montefiores *Stalin: den röde tsarens hov* (2004) och *Den unge Stalin* (2007) – höll förvisso fast vid standardlinjen.

I Ryssland började, efter 2000, Jeltsinperiodens flodvåg av arbeten som fördömde Stalin, tvärtom övergå i ett allt större motflöde av rättfärdiganden av hans styre, i huvudsak riktad till en folklig

publik. Ett smakprov på titlar från 2013 innefattar *Stalin: en era av landvinningar och segrar*, *Den store Stalin: 1900-talets förvaltare*, och *Stalin utan lögn: ett motgift mot den "liberala" infektionen*. Tankesmedjor i väst och ryska liberaler har sedan länge grämt sig över att data från opinionsundersökningar visar den postsovjetiska allmänhetens ovilja att oreserverat fördöma diktatorn, och istället uppvisar en motsägelsefull blandning av fördömande och respekt. Precis som på andra områden verkar det här finnas en djupgående spricka mellan de rådande uppfattningarna i Ryssland och i väst. Skillnaden mellan de två har bara ökat med krisen i Ukraina, och en snarstucken nationalism i öst står mot en alltmer hätsk ny kalla-kriget-retorik i väst. Det förefaller därför särskilt passande att detta ögonblick skulle ge upphov till två motsatta försök att förlika sig med Stalins liv och arv, ett med sitt ursprung i USA och ett i Ryssland.

Trots att de delar ämne, skiljer sig Stephen Kotkins *Stalin, Vol. I: Paradoxes of Power* [Stalin, band 1: maktens paradoxer] och Oleg Chlevnjuks *Stalin: New Biography of a Dictator* [Stalin: ny biografi över en diktator] avsevärt åt, inte bara vad gäller omfattning och karaktär utan också i sina intellektuella och politiska mål. Kotkins lunta består av nästan 1.000 sidor och behandlar perioden från Stalins födelse till inledningen av Sovjetunionens industrialisering, och är den första delen av tre, med ytterligare band planerade till 2016 och 2019.* Något nedslående får vi i början höra att detta ambitiösa projekt "härstammar från min litterära agent", "vars insikter helt välförtjänt är legendariska". Men Kotkin, som är en av USA:s ledande sovjetologer, har gott om egna politiska syften. Han är född 1959 och studerade på 1980-talet på Berkeley under kalla kriget-kämpen Martin Malia. Hans första bok, *Steeltown, USSR* [Stålstad i Sovjet] från 1991 gav en intim redogörelse för perestrojkan i Magnitogorsk, den utsiktspunkt i rostbältet varifrån vilken Kotkin kom att tolka kommunismens sista dagar och det sovjetiska förflutna. I *Magnetic Mountain* [Magnetiskt berg] från 1997 hävdade han att Magnitogorsk förkroppsligade stalinismens alla utopiska strävanden och fador. Stalinismen betraktades inte bara som ett politiskt härskarsystem utan en bestående uppsättning sociala strukturer och ideologiska diskussioner. Bokens undertitel talade om "stalinismen som en civilisation". Efter sekelskiftet har Kotkin koncentrerat sig på den senare historien: *Armageddon Averted, 1970-2000* [Armageddon avvärjt, 1970-2000] från 2001 är en komprimerad redogörelse för Sovjetunionens sammanbrott, som hävdar att det var den senaste sovjetiska elitens övergivande av partistaten och demonteringen av den planerade ekonomin som skyndade på deras gemensamma frånfälle. I *Uncivil Society* [Ociviliserat samhälle] från 2009, som skrevs tillsammans med Jan Gross, underströk han återigen elitens avgörande roll för att få systemet att implodera i Östeuropa. Kotkins produktion omfattar också redigering av böcker om Ryssland och Mongoliet, en flod av artiklar i *The New Republic* och debattartiklar i *New York Times*, jämte politiska studier till utrikesdepartementet och Soros- och Fordstiftelserna.

Chlevnjuk är en ledande rysk expert på Stalinperiodens arkiv, och är en helt annan sorts forskare, med en mycket lägre offentlig profil än Kotkin. Märkligt nog är han exakt samtida med Kotkin, född 1959 i Vinnytsija i Ukraina. Han utbildades där och i Moskva, på Vetenskapsakademiens historiska institut, och tillhörde på 1980-talet den första generationen forskare som arbetade med SUKP:s centralkommittés arkiv. Hans första bok om de stora utrensningarna 1937 skickades för tryckning i slutet av 1991 men publicerades först när Sovjetunionen hade upphört att existera. Den följdes av arbeten om Stalin och Ordzjonikidze (1993) och politbyrån på 1930-talet (1996), även de baserade på partiarkiv, som då hade överförts till Jeltsins presidentarkiv. Chlevnjuk skrev sedan en

* Band 2, "Waiting for Hitler, 1929-1941" kom ut 2017 – öa.

noggrant dokumenterad *History of the Gulag* [Historia om Gulag] (2004) och två porträtt av Stalins inre krets, *Cold Peace* [Kall fred] (2004, tillsammans med Joram Gorlizkij) och *Master of the House* [Husets herre] (2008). Som ”främste specialist” vid Ryska federationens statliga arkiv har han också deltagit i vetenskapliga publikationer av utskrifter från politbyråns möten 1923-1929 och Stalins brevväxling med Kaganovitj och Molotov.

Stalin: New Biography of a Dictator täcker samma tidsperiod som Kotkin på sina första 100 sidor, vilket ger en uppfattning om att den är relativt kortfattad. Två parallella linjer löper genom den, kapitel med en kronologisk skildring blandad med kortare, tematiska mellanspel som koncentrerar sig på tiden för Stalins död för att titta tillbaka på olika sidor av hans liv och det system han skapade. Som i sina tidigare verk avvisar Chlevnjuk den betoning som vissa revisionistiska redogörelser lägger på Terrorns decentraliserade karaktär, nerifrån och upp. Tvärtom hittar han spår av Stalins kontrollerande hand under hela blodsutgjutelsen, och de utmärkande dragen hos den partistat han härskade över – till skillnad från den på 1920-talet eller den som uppstod efter 1953 – var att makten koncentrerades i händerna på en man. Chlevnjuks bok kom ut samtidigt på ryska och engelska, och är i princip utformad att ge ett alternativ till de två sorters Stalinbiografier som har blivit särskilt utbredda i Ryssland sedan 1980-talet: å ena sidan ”arkivöversikter”, där Volkogonov och dramatikern Edvard Radzinskij var banbrytare, och å den andra ”pseudovetenskapliga försvarstal”, som enligt hans uppfattning ”i typfallet åberopar påhittade källor eller skamlöst vantolkar de riktiga källorna”. Chlevnjuk har som mål att ge en balanserad beskrivning av sitt ämne och noga hålla sig till dokumenten. Bland dessa finns en mängd nytt källmaterial: de ursprungliga utkastet till Stalins skrifter och tal, hans brevväxling med politbyråns medlemmar, besökslistor till hans kontor på Kreml, hans personliga bibliotek. Men mycket går fortfarande inte att få tillgång till, och finns i presidentarkiven eller bland NKVD:s och dess efterträdarens arkiv. Andra nya biografier på engelska har också använt dessa nya källor, och sprider nytt ljus över speciellt Stalins tidiga år. Men Chlevnjuks bok skiljer sig från dem genom att bestämt undvika sensationsmakeri.

Där Chlevnjuks syfte är att sänka den polemiska temperaturen, försöker Kotkin få flera kontroverser att blossa upp samtidigt, och för fram en mängd omtvistade argument. Enligt hans åsikt har tidigare levnadstecknare underskattat eller avsiktligt mistolkat Stalin – till att börja med de tidigaste porträtten. 1922 beskrev mensjeviken Nikolaj Suchanov Stalin som en ”färglös person”, en uppfattning som upprepades av den fransk-ryske marxisten Boris Souvarine i sin *Stalin: en kritisk studie över bolsjevismen* från 1935. Men den mest berömda formuleringen är Trotskij's beskrivning av Stalin som ”den mest framstående medelmåttan i vårt parti”. Det är enligt Kotkin ”helt fel”: långt från att vara en perifer nolla, ”uppvisade [Stalin] en enastående organisatorisk förmåga, en kolossal aptit på arbete, ett strategiskt sinne och en hänsynslöshet som påminde om hans mästertliga lärare, Lenin”. För det andra vill Kotkin också göra slut på tanken att Stalin skulle kunna ha varit en passiv produkt av bredare sociala eller historiska krafter: Trotskij såg honom enbart som den byråkratiska apparatens skapelse, men ”det var precis tvärtom” – ”Stalin skapade apparaten, och det var en enorm prestation”. Samtidigt avvisar Kotkin uppfattningen att Stalins bana kan förklaras med personliga psykologiska faktorer eller sjukdomar – och argumenterar här mot exempelvis Robert Tuckers *Stalin as Revolutionary* [Stalins som revolutionär] från 1973, som betonade inflytandet från föräldrakonflikter och identifiering med hjältesymbolen Lenin, och Robert Conquest, som jämförde sitt ämne med ”ett vagt mänskligt troll eller spöke från en dimension där andra fysiska och moraliska lagar gäller”. För Kotkin var Stalin inte någon sorts avvikelse, varken psykologisk eller

ideologisk. I själva verket är det enligt Kotkin just hans lojala tillgivenhet till den marxistiska ideologin som förklarar mycket av Stalins bana: ”Det grundläggande faktumet med honom var att han betraktade världen genom marxismen.”

Sammanfattning utför Kotkins argument i själva verket en märklig dubbel åtgärd. Å ena sidan försöker han ge Stalin erkännande för sina bedrifter och skarpsinne, och försvarar hans intellektuella vitsord från eftervärldens nedlåtenhet, och yrkar på en ledande roll för honom i den bolsjevikiska rörelsen som Lenins mest lojala högra hand. På samma gång försöker Kotkin tillskriva Stalins brister till hans ”klassbaserade” världsåskådning, och ser hans politik som en logisk utveckling av Lenins eget tänkande – och plattar då ut inte bara bolsjevismen utan marxismen i sig till en enda ”ideologi” som fick sin kulmen i kollektiviseringarnas och senare Terrorns brutalitet. En beundran för Stalins beslutsamhet och viljestyrka blandas med fördömanden av de trångsynta idéer som han var träl under. Kotkin så att säga lovprisar Stalin för att (ännu en gång) begrava kommunismen. Båda delarna av hans dubbla vågstycke är välkända, den ena bygger på Kalla krigets alla standardformuleringar, den andra på nyare forskning – *Services Stalin* är ett bästsäljande exempel – som på ett egendomligt sätt upprepar de ryska nationalisternas uppskattning av Stalin som en ”effektiv förvaltare” (talande nog innehåller Kotkins index ett uppslagsord för ”Stalin, Josef, stil, få saker gjorda”). Som vi kommer att se får dessa två övergripande syften Kotkin att läsa en del av de historiska dokumenten på ett egenartat sätt.

Grundläggande fakta i Stalins liv är välbekanta. Chlevnjuk och Kotkin ger likartade bilder av Josef Dzugasjvilis tidiga år. Han föddes i Gori 1878, till föräldrar av bondeursprung, även om båda var läskunniga. Josefs far Beso var skomakare till yrket – en oberoende hantverkare som, även om han förefaller ha varit välbeställd i Josefs barndom, snart fick svårare tider och lämnade 1884 byn för att bli en del av Tbilisis växande proletariserade arbetsstyrka. Vid det här laget hade Dzugasjvilis äktenskap fallit samman. Kotkin berättar om berusade utbrott och svartsjuk ilska, och Chlevnjuk hävdar att den unge Stalin misshandlades av båda föräldrarna. Men de två levnadstecknarna avvisar bestämt varje tanke att han hade en särskilt hård eller traumatisk barndom. Tvärtom avgudade Josefs mor Keke – enligt Kotkins redogörelse en kraftfull, ambitiös kvinna – honom, och ordnade en plats åt honom på det ortodoxa prästseminariet i Tbilisi. Kotkin berättar om Dzugasjvilis flirtande med poesi och en romantisk georgisk nationalism under sin ungdom. Men det var övergående infall: han betonar genomgående marxismens ledande inflytande på Stalins världsåskådning. Men utöver att konstatera att ”han i marxismen hade hittat sin teori om allting”, verkar Kotkin vara ovillig att undersöka frågan om vilken sorts marxism Dzugasjvili stötte på i sekelskiftets Tbilisi, eller vilkens sorts marxist Stalin i själva verket blev. Han beskriver sin huvudpersons ”idémässiga värld” som ”ej nydanande och katekesartad” – men beteckningar syftar på hans ”marxistiska materialism” snarare än på hans prästutbildning. (Souvarine framhöll i motsats till detta att Stalins ”religiösa inställning” förstärktes av prästseminariet och sedan ”täcktes av en parodi på marxism bestående av grundläggande formuleringar som lärts utantill som en katekes”.)

Kotkin beskriver också Stalin som ”väsentligen självlärd”, och att han läste glupskt och visade en ”väldig entusiasm att förbättra sig”. Men som Chlevnjuks inventering av hans bibliotek klagar över att inte dessa läsvanor i någon intellektuell bredd: större delen av samlingen består av verk av Lenin, som han praktiskt taget hade lärt sig utantill, böcker av andra ryska marxister (inklusive sig själv) och en handfull utländska socialdemokrater. Böcker om den förrevolutionära ryska

historien och verk om rysk litteratur svarar för större delen av resten. I tydlig kontrast till de andra ledande bolsjevikernas internationalism ”finns det knapphändig information om Stalins kunskap om andra språk”. Chlevnjuk beskriver Stalins tidiga bekantskap med marxismen som ”ganska ytlig”, och talar på andra ställen om hans ”endimensionella” världsåskådning – inte ett resultat av ”marxism”, som Kotkin vill framställa det, utan av ”ett intellekt som på många sätt var motbjudande men perfekt lämpat för att behålla makten”. ”Ideologiska läror” spelade en central roll för Stalins handlingar, konstaterar Chlevnjuk, men ”istället för att anamma dem passivt anpassade han dem till sin egen diktators intressen”. (Souvarine är återigen mer värtaligt fördömande om Stalins intellektuella horisont, och pekar som centrala drag ut ”en ’längtan efter makt’ som var utan proportion till längtan efter kunskap”, ”en inskränkt realism som var effektiv inom strikta begränsningar”, och ”bristande uppskattning av teori eller övergripande idéer”.)

Chlevnjuk och Kotkin har alltså motsatta åsikter om hur Stalins intellekt formades, där den förstnämnde betonar dess begränsade, praktiska karaktär medan den sistnämnda genomgående hävdar att det hade en större räckvidd än vad man har insett. Samma impuls är tydlig i Kotkins behandling av Stalins tidiga skrifter, i synnerhet hans uppsats från 1913 om ”Marxismen och den nationella frågan” – den första skrift som publicerades under pseudonymen ”Man av stål”. Tidigare redogörelser har tenderat att anse att detta verk har påverkats och formats av Lenin, efter att Stalin besökte honom i Kraków i början av 1913. I sin *Stalin* från 1949 skrev till exempel Isaac Deutscher att ”Lenin ... antagligen [gav honom] riktlinjerna för essayen, dess viktigaste argument och slutledningar”. Kotkin bestrider denna uppfattning, och återoppar en artikel från 1994 av den nederländske historikern Erik Van Ree för att hävda att Lenin ”felaktigt har fått förtjänsten” för att ha beställt texten – tydligen ”fanns utkastet till Stalins artikel innan han anlände till Kraków”. Utan att känna till det faktiska innehållet i utkastet går det förstas inte att med säkerhet bedöma vilket inflytande Lenin hade på dess slutgiltiga, publicerade form. Datum i dem bevisar i sig själva ingenting åt någondera hållet. Kotkin medger att artikeln var ”delvis icke nyskapande”, men han utnyttjar en skymt av möjlighet till självständigt tänkande från Stalins sida för att göra mycket större anspråk, och försöker ställa honom på samma nivå som Lenin som tänkare om detta speciella ämne. Så även om Lenin kan ha ”betraktat sig som en av partiets största experter om nationella angelägenheter”, så överraskades han i Kraków ”av Dzjugasjvilis eget arbete om nationaliteterna”. Dessutom, hävdar Kotkin, ”kom Stalins verk om de koloniala och nationella frågorna ut före Lenins”. Här grundar sig hans fall återigen synbarligen på kronologi snarare än innehåll. Det faktiska sakinnehållet och den bredare inverkan av de två männens skrifter verkar lämnas åt sidan – förståeligt nog, eftersom att ta hänsyn till dessa faktorer bara skulle visa hur malplacerad jämförelsen är.

Ett annat återkommande påstående i Kotkins biografi är att Stalin ”inte var någon tillfällig figur som befordrades av omständigheterna”. Lenin adjungerade honom 1912 till centralkommittén för sin bevisat organisatoriska förmåga, och efter sin återkomst från landsförvisningen till Sibirien 1917 blev Stalin, tack vare sin roll som redaktör på *Pravda*, ”en kraftfull röst i den bolsjevikiska propagandan”. Kotkin framhåller hans ”eldiga” ledarartiklar till stöd för Lenins linje, och hävdar att han under upptakten till oktober var ”djupt engagerad under alla debatter och aktioner inom den bolsjevikiska ledningens innersta krets”. Även Chlevnjuk beskriver Stalin som ”en av Lenins närmaste medarbetare efter 1912”, men lägger större uppmärksamhet vid meningsskillnaderna mellan Stalin och Lenin under 1917, och speciellt hans tvekan om ett väpnat uppror. Chlevnjuk är

mindre entusiastisk över Stalins språk – han ”saknade talang för inspirerande paroller” – och även om han avvisar uppfattningen att Stalin spelade en obetydlig roll under revolutionen, så hävdar han inte heller att han hade någon ledande roll. I viss mening är Chlevnjuks synsätt faktiskt mer i linje med den skildring Kotkin vill ställa samman om Stalins senare språng uppåt – hans uppbygge av en maktbas i partiapparaten förefaller vara en mindre enorm bedrift om han redan var en så central figur 1917. Det är också svårt att få ihop Kotkins påstående att Stalin byggde upp partiapparaten från noll med sin egen beskrivning av Sverdlov som en ”oundgänglig organisationsman”, som gav Stalin ”en skola i partibygge”. Det Kotkin i själva verket beskriver är inte så mycket uppbygget av ett parti som en omvandling av det, under Stalins herravälde, till en utbredd byråkrati som hölls ihop av band av ömsesidigt skydd.

Chlevnjuk menar att inbördeskriget hade en avgörande, förvanskande effekt på den spirande bolsjevikregimen, och hävdar att det ”formade och till stor del bestämde den nya statens utveckling”. I motsats till detta anser Kotkin att ”inriktningen mot diktatur började långt innan det fullt utvecklade inbördeskriget – i själva verket var inriktningen på diktatur en av den väpnade konfliktens orsaker”. Omvänt ”var [inbördeskriget] inte något som deformerade bolsjevikerna: det formade dem, räddade dem i själva verket från Dada och att nästan glömmas bort 1918”. Men i båda böckerna förebådar Stalins agerande i Tsaritsyn mycket av det som skulle komma på 1930-talet. I maj 1918 skickades Stalin för att säkra stadens försvar, men övergick till att släppa loss tjeckan mot ”kontrarevolutionärer”, hålla skenrättegångar och avrätta dussintals fångar som suttit fängslade i månader på en rutten pråm mitt på Volga. Terrorn riktades till största delen mot tidigare tsaristiska officerare inom hans egna led, vilket fick katastrofala militära konsekvenser och ledde till sammandrabbningar med Trotskij. Stalin vägrade att upphöra med sitt sökande efter ”klassfiender” och ignorerade order från krigskommissarien och intrigerade flitigt mot honom. I oktober återkallades han från fronten och stadens försvar placerades i andra händer. ”I Tsaritsyn”, skriver Kotkin, ”avslöjade sig Stalin fullständigt: rabiatt och ensidigt inriktad på klasstänkande och självlärda personer; envis och svår att ha att göra med; uppmärksam på politiska lärdomar men militärt okunnig”. Men istället för att tillskriva den ödeläggelse som spreds i Tsaritsyn till Stalin, ser Kotkin det som en integrerad del av den bolsjevikiska världsåskådningen som Stalin bara överförde från teorin till praktiken. (Varför inte samma sak hände med alla de andra befälhavarna vid fronten – som antagligen hade vikt sig till samma ideologi – klagas aldrig). Trots att Chlevnjuk inte är mindre fientlig mot bolsjevikerna är han mer villig att erkänna skillnader mellan dem, och konstaterar till exempel att ”Trotskij intog en oförsonlig hållning till händelserna i Tsaritsyn” som ”ett farligt exempel på okontrollerade handlingar”.

Önskan att fria Stalin men samtidigt anklaga bolsjevikerna är också tydlig i Kotkins behandling av kriget mellan Sovjet och Polen. Han hävdar att Stalin i början var skeptisk till att inleda en offensiv och försvarar den misslyckade framstöten för att inta Lvov – återigen mot direkta order – med att det ”verkade idiotiskt” att inte inta staden. Under efterdyningarna till kriget, protesterar Kotkin, fick Stalin ”bära hundhuvudet för ordervägran”, medan andra dolde sina egna misstag som egentligen hade orsakat katastrofen. Men Chlevnjuks bedömning står i strid med nästan alla delar av detta. Stalins envisa hävdande efter händelsen att han alltid hade uppmanat till försiktighet var helt enkelt inte sant: hans telegram till Lenin den 24 juli 1920 förutsatte en seger över Polen och såg fram mot uppror i Ungern och Tjeckoslovakien. Hans iver att erövra Lvov motiverades till stor del av hans egen osäkerhet som befälhavare och bidrog direkt till nederlaget. Och Chlevnjuk påpekar att Lenin,

långt från att förneka sin roll, ”personligen tog ansvar för en stor del av de strategiska felbedömningarna”. Kotkin verkar besynnerligt villig att svälja Stalins försök att lägga skulden någon annanstans med hull och hår, ett försök som Chlevnjuk rimligare tolkar som ”ett typiskt föregripande angrepp”.

Men den absolut mest vinklade delen i Kotkins redogörelse är hans behandling av Lenins sista skrifter och de ökande spänningarna mellan honom och Stalin under hans sista månader. De dokument som kom att bli kända som ”Lenins testamentet” dikterades i december 1922, och gav en ökänt skarpt kritisk dom över Stalin. Som Lenin uttryckte det: ”Efter att ha blivit generalsekreterare har kamrat Stalin i sin hand koncentrerat en gränslös makt, och jag är inte säker på att han alltid kommer att kunna bruka denna makt tillräckligt varsamt.” Ett tillägg från början av januari 1923 gick ännu längre, och beskrev Stalin som ”alltför grov”, en brist som ”inte [kan] tolereras hos en generalsekreterare”, och föreslog ”kamraterna att överväga ett sätt att förflytta Stalin från denna post”. Kotkin ifrågasätter inte bara ”testamentets” och tilläggets äkthet, utan också ”Till frågan om nationaliteterna”, där Lenin kritiserade ”Stalins jäktande och hans administreringsmani”. Alla dessa artiklar, hävdar Kotkin, var förfalskningar som producerades i februari-mars 1923 men daterades bakåt. Han påstår att ”de befintliga bevisen starkt pekar på en manöver av Krupskaja och personalen i Lenins sekretariat att förfalska vad de tolkade som Lenins vilja”.

Vad är den sakliga grunden för detta påstående, och varför gör Kotkin det? Det grundar sig på luckor i de stenograferade dokumenten som fanns i Lenins kontor och originalmanuskriptens skenbara frånvaro, och är i bästa fall ”indicier”, som Kotkin erkänner på ett ställe – även om det inte förhindrar honom från att beteckna dokumenten som rena förfalskningar. Ännu mer märkvärdigt är att Kotkin, när han lägger fram sin sak, litar till ett enda vetenskapligt verk, Valentin Sacharovs *’Politicheskoe zaveshchanie’ Lenina* från 2003. Kotkin hyllar Sacharovs ”kraftfulla utmaning av den vedertagna sanningen” om Lenins sista skrifter. Det han inte nämner är att Sacharovs 700-sidiga bok är en ogenerat stalinistisk text, som fördömer att de trotskistiska, ”bolsjevikfientliga” tolkningarna dominerar och att de har ”infiltrerat” – intressant ordval – historieskrivningen världen över. Sacharov har varit lika öppen med sina sympatier på andra ställen: i en artikel 2007 talade han om Chrusjtjovs ”ohämmat ärekränkande kampanj mot Stalin”, och 2010 skrev han en avhandling som förnekade Sovjetunionens ansvar för massakern i Katyn.

Det torde alltså åtminstone vara på sin plats med en del grundläggande försiktighet rörande Sacharovs motiv. I synnerhet Chlevnjuk är föraktfull mot denna speciella sorts revisionism, och konstaterar att det ”inte finns några verkliga bevis” för den, ”utöver antagandet att Stalin är ofelbar”; ”det finns ingen tvekan om att Lenin under de sista veckorna av sitt aktiva liv vidtog åtgärder mot Stalin”. Han tillägger att ”det starkaste beviset för att Lenins dikterade brevväxling från denna period är äkta, är att ingen bland Lenins vapenbröder, inklusive Stalin själv, hade några tvivel om den”. Kotkin medger själv den sistnämnda punkten, men han är fast beslutsam att ifrågasätta testamentets äkthet, till synes av två skäl. Det ena är att han, liksom Sacharov, är angelägen om att tona ner varje spricka mellan Lenin och Stalin. I en rad livsviktiga frågor – sovjetstatens federala struktur, utrikeshandeln, Georgienaffären – försöker Kotkin minska ner skillnaderna mellan dem, och framställer Stalin som en trogen leninist, och Lenins ståndpunkter antingen som förfalskningar av Krupskaja eller påfund i Trotskijs fantasi. Det ideologiska syftet med detta är uppenbart: om de faktiska meningsskiljaktigheterna mellan Lenin och Stalin kan städas

bort, går det att dra en klarare röd tråd från den bolsjevikiska revolutionen till den stalinistiska terrorn.

Den andra orsaken till att testamentet spelar en så central roll i Kotkins skildring är att de politiska återverkningarna av det är avgörande för hans förklaring av stalinismens karaktär. Enligt hans åsikt formades generalsekretariatets regim av en paradoxal kombination av oerhörd makt och ett långvarigt hot att avlägsnas – en ”tvåfaldig kombination av herravälde och osäkerhet”. Även om Kotkin nämner Stalins individuella psykologiska drag – ”charmig men hemlighetsfull, behagfull men hycklande, uppmärksam men sträng, sällskapssjuk men illvillig” – så hävdar han faktiskt att dessa kännetecken i sig själv till stor del orsakades av en fientlig omgivning. Stalins ”hypermisstänksamhet på gränsen till paranoia var i grund och botten politisk”, skriver Kotkin. Det verkar som om den osäkerhet som Lenins testamente efterlämnade, för honom hade ett avgörande inflytande på diktaturen – förvärrad av det han kallar den bolsjevikiska världsåskådningens ”strukturella paranoia”. Här verkar impulsen åter vara att placera Stalins brister någon annanstans.

Under sin diskussion om Stalins bidrag om den nationella frågan gör Kotkin en rad liknande manövrer. Efter att tidigare ha försökt blåsa upp status hos hans förrevolutionära skrifter i ämnet går Kotkin vidare och påstår att Stalin hade en ”förståelse för det ryska Eurasiens olikheter” som särskilde honom från resten av det bolsjevikiska ledarskapet, som tydligen inte kände till så mycket om tsardömet bortom det europeiska Ryssland och Ukraina. Det gjorde att han låg bra till för att hantera den nationalitetstjänst han tilldelades 1917. Det federala system som växte fram ur tsardömetts haveri var, som Kotkin uttrycker det, ”en av det bolsjevikiska statsbyggets besynnerliga framgångar”. Men med Jeremy Smiths revisionistiska redovisning i *The Bolsheviks and the National Question* [Bolsjevikerna och den nationella frågan] från 1999 som grund, menar han att den sedvanliga synen på processen måste vändas upp och ner: Stalin var inte den ”ärkecentraliserare” han har gjorts till, och Lenin var ”knappast någon äkta federalist”. Men Kotkins egen redogörelse ger inte mycket stöd för detta påstående. Stalin var till en början skeptisk till federalismen, men hade 1918 börjat se dess värde som en nödvändig eftergift till lokala nationalistiska krafter över hela Eurasien. Men han föredrog en enad stat med ”självstyre” för de olika nationaliteterna – där det ryska proletariatet spelade en beskyddarroll gentemot stormaktsväldets alla ”underutvecklade” folk. Lenin ”sa nej till en enad stat” och krävde en federal lösning – men enligt Kotkin bara för taktiska ändamål, och han avfärdar Lenins ökande oro för den storryska chauvinismen. Även Chlevnjuk är förvånande ovillig att se de principiella frågor som står på spel, och skriver att ”det är svårt att sätta fingret på motiven för Lenins ståndpunkt”.

Det sovjetiska nationella systemet var i själva verket en kompromiss mellan de två visionerna: ett till namnet federalt system med nationellt självstyre inbäddat i sina delar, styrt av ett avgjort icke federalt parti. Det var givetvis Stalin som dikterade hur stort manöverutrymme ”nationaliteterna” faktiskt hade – och som Kotkin erkänner uppvisade han en skoningslöst centraliserande etatism under sitt tillrättavisande av Georgien 1921, och i Sovjetryssland tyglade han just det självstyre han själv hade utformat, till att börja med Basjkirien 1920. Men då byter Kotkin förutsättning: det var avseende territorier *utanför* det tidigare Romanovimperiet som Lenin och Stalin bytte roller. Han hävdar att ”Stalin var blivande centraliserare i Eurasien, men Lenin var centraliserare globalt”. När den förstnämnde förespråkade en konfederation med de revolutionära stater som uppstod i Europa, snarare än att införliva dem, påstår Kotkin att Lenin hånade tanken som ”chauvinism” och krävde

en världsomfattande federation med ”en centraliserad världsekonomi som styrdes från ett centralt organ”. Men detta sistnämnda citat kommer från Stalins hågkomst tre år senare av Lenins ”utkast till teser i den nationella och den koloniala frågan” från juni 1920. Det Lenin faktiskt skrev var något helt annat. Han talade inte om en centraliserad världsekonomi som övervakades av någon sorts global Gosplan, utan ”en enhetlig världshushållning, reglerad av alla nationers proletariat enligt en gemensam plan”. Han beskrev också federationen som ”en övergångsform till fullständig enhet mellan de arbetande människorna av olika nationer”, och klargjorde att han bara tänkte sig en enda internationell stat i ett mycket långt tidsperspektiv.

Utöver att betona Stalins praktiska förmågor, framhåller Kotkin upprepade gånger betydelsen av hans intellektuella bidrag – fast beslutsam att visa att Stalin inte bara besatt den falskhet som han tillskrivs, utan en verklig förståelse av komplicerade teoretiska frågor. Detta undergrävs något när Kotkin påpekar att hans ”viktigaste verk” från 1924, *Leninismens grunder*, i sin helhet plagierades – även om Stalin även här tydligen visade ”flit och till och med sunt omdöme: han valde en utmärkt text”. (När dess författare, Filipp Ksenofontov, protesterade, skickades han iväg till ett arbete i Tasjkent. Det är lätt att tänka sig vilket hans öde hade blivit om det hade hänt tio år senare). Saker och ting blir mer surrealistiska när Kotkin hävdar att Stalins ”Socialism i ett land” var ”ett andra stort verk” som visade att han var en ”tidigt utvecklad geostrategisk tänkare”, sysselsatt med ”att tänka sig en genomförbar marxistisk geopolitik”. Kotkin hävdar att texten har ”missförstått”: Stalin hävdade bara att socialismen kunde segra i ett land *först*. Även här verkar Kotkin bortse från den faktiska texten, ett logiskt gungfly som pläderar för en ståndpunkt och sedan dess motsats utan minsta samvetsqual. Han gör också det bisarra påståendet att Stalin ”gjorde ett ideologiskt genombrott genom att förknippa revolutionen med krig, istället för med klass”, som om det inte redan existerade en hel marxistisk teorisamling som ägnas åt just den sammankopplingen.

Kotkin är knappast mer tillförlitlig som vägledare för de utrikespolitiska konsekvenserna av Stalins geostrategiska tänkande. Han framställer honom som en entusiastisk anhängare till revolutionen i Tyskland 1923, medan Chlevnjuk påpekar att Stalin i själva verket var ytterst försiktig med det, och kallade KPD:s vänster för ”de allra farligaste personerna för oss”. Chlevnjuk ser speciellt Stalins deklamationer om Tyskland som ”tomma fraser, en nickning till den marxistiska ortodoxin”, och beskriver hans utrikespolitiska inställning mer allmänt som ”relativt försiktig”. Vad gäller Stalins strategi för Kina, skyller Kotkin typiskt nog inte katastrofen 1927 på några missbedömningar eller kortsiktighet från Stalins sida, utan på ”den marxist-leninistiska tvångströja” som ”förenade anti-imperialism med antikapitalism”.

Höjdpunkten i Kotkins bok är Stalins resa till Sibirien i januari 1928, som här ses som det ögonblick då övergången till kollektivisering beslutades. För Kotkin var den politiska vändningen ”världsomskakande”, särskilt som ”Stalin i själva verket argumenterade mot sig själv”. Vad orsakade denna omvändning? På en nivå stod Stalin inför samma dilemma som Stolypin, men valde ”en rakt motsatt politik: förinta de enskilda självägande bönderna till förmån för kollektivt drivna, kollektivt ägda jordbruk”. Kotkin ser helt enkelt kollektiviseringarna som en logisk slutsats av bolsjevikernas världsåskådning på jordbruksområdet. Men där andra i partiet vidhöll att det tvetydiga NEP skulle förlängas, var det bara Stalin som ”kopplade samman de ideologiska punkterna”. Men tidigare forskare som har tolkat kollektiviseringarna som någon sorts förutsättning för industrialiseringen har enligt Kotkin ”helt fel”. Kollektiviseringarna kunde bara anses

nödvändiga av en regim som var dogmatiskt antikapitalistisk. Andra länder som slog in på vägen till "modernitet" gjorde det genom att använda marknader – det fascistiska Italien bevisade att "privatkapital och diktatur är helt och hållet förenliga". Kotkin viftar undan de hårda motsättningarna om industrialiseringen i slutet av 1920-talet – "en anmärkningsvärt inskränkt debatt där viktiga alternativ stängdes ute" – och hävdar att det inte fanns någon annan möjlig icke kapitalistisk väg än den väg Stalin valde. När bolsjevismen väl hade begränsat sina egna val, hade bara Stalin den beslutsamhet som krävdes för att tvinga saker och ting till sin slutsats. "Hela vägen genom uppror, massvält, kannibalism, utrotandet av landets boskapsbesättning, och exempellös politisk destabilisering, sviktade inte Stalin", skriver Kotkin. Han avslutar boken, något i stil med en nietscheansk självhjälpsguru, med orden: "På gott eller ont görs historien av de som aldrig ger upp."

Chlevnjuks genomgång av denna avgörande tidpunkt är återigen mycket mer balanserad. Han beskriver splittringen i politbyrån och partiet om den ändrade linjen, och ser Stalins överhalning till en snabb tvångskollektivisering som ett försök att krossa det som återstod av 1920-talets kollektiva ledning, och på samma gång vrida landets ideologiska ramverk till en ny form, bort från NEP:s kompromisser till en ständig strid mot inre fiender. Långt från att utgöra den enda möjliga vägen, som Kotkin vill ha det till, var Stalins form för kollektivisering inte ens den enda möjliga. Chlevnjuk påpekar att centralkommittén 1930, när kollektiviseringskampanjen redan hade inletts, försökte förändra Stalins påtagligt katastrofala politik, och uppmanade till ett långsammare tempo, krävde att användningen av förtryck skulle stävjas, och argumenterade mot total konfiskering av böndernas egendom. Stalins avvisade dessa idéer och ökade istället takten och bestraffningarna, och valde "det som för honom var den enklaste och säkraste vägen, oavsett hur förödande den kunde bli för landet". Chlevnjuk beräknar att svälten 1932-1933 dödade totalt 5-7 miljoner människor i hela Sovjetunionen – högre än R W Davies och Stephen Wheatcrofts bedömning på 5,7 miljoner för 1930-1933 i *The Years of Hunger* [Svältåren] från 2004, den mest auktoritativa redogörelsen för det sovjetiska jordbruket i början av 1930-talet. Även om han pekar på den allvarliga effekten av de dåliga skördarna 1931 och 1932, så vidhåller Chlevnjuk att den främsta orsaken till svälten var Stalins politiska val. Men inte heller här avgjorde kollektiviseringarna i sig antalet dödsoffer: "det var Stalins beslut 1932 och 1933" – att vägra minska spannmålsexporten eller köpa något från utlandet, och driva på industrialiseringen på landsbygdens bekostnad – "som istället för att lindra tragedin bara gjorde den värre".

Huvuddelen av Chlevnjuks biografi rör perioden efter 1930, och ger oss ett porträtt av Stalin under åren då han hade den ohotade makten. Genomgående är Chlevnjuks huvudsyfte att undanröja varje skynt av tvivel om Stalins framträdande roll: "Vi känner inte till ett enda beslut med större konsekvenser som togs av någon annan än Stalin. Vi känner inte ens till någon kort period då han inte hade den diktatoriska kontrollen." Inga seriösa forskare har ifrågasatt att det var Stalin som till exempel tog initiativ till terrorn, som Chlevnjuk preciserar som en "ytterst centraliserad satsning" som genomfördes under två rubriker: "sovjetfientliga element" och "nationaliteter". Tillsammans ledde de två kampanjerna till att 1,6 miljoner människor arresterades 1937-1938, varav nästan 700.000 sköts. Chlevnjuk hittar skriftliga bevis på att Stalin inte bara satte igång processen, utan också följde utvecklingen av den mycket noga – och krävde att NKVD skulle rikta in sig på speciella regioner, föreslog vilka bevis som skulle fabriceras, läste och besvarade förhørsrapporter. "Slå Unschlicht för att han inte namngav de polska agenterna i varenda region", instruerade han

NKVD i april 1938; ”Valter (en tysk). Slå Valter”, sa han till dem i september. Kommentarererna utgör ett ondskefullt eko av hans eget berömda tal från 1931, där han hänvisade till att Ryssland gång på gång hade blivit slaget för sin underutveckling (”Slaget av de mongoliska khanerna. Slaget av de turkiska bejerna. Slaget av de svenska feodaltherrarna ...”)

Vilka var Stalins motiv för att släppa loss denna våldsvåg? Som Chlevnjuk poängterar, visar det faktum att den, även om den delvis kan ha utformats för att sopa undan bolsjevikernas gamla garde och få in en ny fogligare generation, inte var begränsad till parti-statsapparaten, hade andra mer omfattande syften. Han hänvisar till utskrifter av Stalins tal och kommentarer från 1937-1938 – som först nyligen blev tillgängliga i fullständig form – för att måla upp en bild av Stalins allt större paranoia och vrede. Dessa skrifter och uttalanden är ”ovanligt invecklade och osammanhängande” och ”fyllda av hänvisningar till sammansvärjningar och överallt närvarande fiender”. Kanske det mest intressanta draget i Chlevnjuks skildring är den koppling han gör mellan terrorns allt högre tempo och de ökande internationella spänningarna, och i synnerhet utvecklingen av kriget i Spanien. Som Chlevnjuk påpekar kom uttrycket ”femtekolonnare”, som myntades av den nationalistiska generalen Emilio Mola, snabbt med i den ryska ordboken, och Stalin blev övertygad om att republikanernas nederlag orsakades av sabotörer. I februari 1937, strax innan centralkommitténs plenarmöte där Stalin föreslog ”Metoder för att likvidera trotskister och andra bedragare”, skickade han ett telegram till sovjetiska representanter i Valencia och Madrid med en del råd till republikanernas befäl: ”Generalstaben och andra högkvarter måste omedelbart rensas ordentligt från sin besättning av gamla specialister, som inte har förmåga att förstå inbördeskrigets villkor och dessutom är politiskt otillförlitliga.” Även om inte Chlevnjuk säger det, utgör Stalins tänkande här en kuslig upprepning av hans kortlivade diktatur över Tsaritsyn, men den här gången kunde effekterna kännas i ett helt land.

Chlevnjuks skildring av Andra världskriget är återigen bestämt antirevisionistiskt. Det finns, skriver han, ”ingen verklig grund för att ändra på den traditionella uppfattningen att Stalin [före 1941] var ödesdigert obeslutsam och till och med förvirrad inför det ökande nazistiska hotet”. Under själva krigets första dagar var han ”rörig, förvirrad och en bromskloss”, och försökte uppenbarligen ”byta bort Sovjetunionens västra delar i utbyte mot vapenvila”. Chlevnjuk ger en redogörelse för kriget som tydliggör Stalins upprepade strategiska misstag, som visade sig bli ytterst kostsamma både vad gäller liv och territorium. Det var, som Chlevnjuk beskriver det, först i slutet av 1942 som Stalin regelbundet började konsultera sin generalstab, och det dröjde till 1943 – efter Stalingrad, efter Kursk – innan han började lära sig av sina strategiska misstag. Under tiden hade han genomfört brutala åtgärder mot sitt eget folk: i augusti 1941 gjorde han det till exempel olagligt att bli tagen tillfånga, och 1942 gav han order om att bilda ”enheter mot reträtt”, vars uppgift var att summariskt avrätta ”panikmakare och fegisar”.

Chlevnjuks diskussion om de nya geopolitiska grupperingar som började uppstå under kriget är kort och ganska ytlig, och kännetecknas av en uppenbar opartiskhet som döljer mer än den avslöjar: ”Den allt intensivare konflikten mellan Andra världskrigets allierade livnärdes av att deras system var helt oförenliga, att de strävade efter att utvidga sina inflytelsesfärer, att de hade ömsesidiga problem sedan före kriget, och ett gemensamt behov av en utländsk fiende.” Men till skillnad från många liberala redogörelser för Kalla kriget i väst, beskriver han på ett bra sätt den konsekventa ”försiktighet och pragmatism” som formade Stalins utrikespolitik, från Östeuropa till Kina. ”Under

efterkrigsåren”, konstaterar Chlevnjuk, ”agerar han mot väst ungefär som han hade gjort mot Nazityskland innan kriget”, och föredrog ”manövrer bakom scenen framför direkta konfrontationer”. Samma sak gällde på andra områden. Som Chlevnjuk visar var Stalins ”konservatism” speciellt uppenbar i hans behandling av Mao, och han hittade på den ena förevändningen efter den andra för att skjuta upp dennes föreslagna besök till Moskva, tills KKP:s seger 1949 slutligen tvingade honom att – mer än två decennier efter fiaskot 1927 – överge Guomindang.

Andra världskriget innebar också att det uppstod ett begynnande kollektivt ledarskap, där politbyråns medlemmar tilldelades specifika ministerposter och fick betydande handlingsfrihet. Under åren efter kriget vidtog, som Chlevnjuk berättar, Stalin åtgärder för att återupprätta sin fulla makt, flyttade om personal och degraderade framstående figurer som Molotov. Den antisemitiska kampanjen i slutet av 1940-talet var också delvis ett försök till ideologisk konsolidering, efter mönster från 1930-talet, för att mobilisera sovjetsamhället mot en ny fiende. Men under Stalins sista dagar skulle ett kollektivt ledarskap uppstå, och det hanterade mellanperioden efter hans död på ett vad Chlevnjuk bedömer anmärkningsvärt lugnt sätt – till skillnad från de som ser en intensiv maktkamp utvecklas 1953-1956. Den nya ”oligarkin”, som han kallar det, genomförde snabbt reformer som ”i grunden förändrade sovjetregimen”, och gjorde den ”mindre brutal och mer förutsägbar och flexibel”. ”Som regeringsform i Sovjetunionen”, fortsätter han, ”hade diktaturen fått ett dråpslag som den aldrig hämtade sig från.” Ändå avslutar Chlevnjuk sin bok med en varning: den samhällsupplösning som åtföljde Sovjetunionens sammanbrott har givit näring åt en ”längtan efter en social utopi”, och har enligt hans åsikt skapat en grogrund för försök att återupprätta det stalinistiska förflutna. ”Kan det verkligen vara så att 2000-talets Ryssland riskerar att upprepa 1900-talets misstag?”

Hur ska dessa två biografier bedömas? Som vi har sett är de klart motsatta, inte bara vad gäller de argument de för fram utan också i sin stil och den vetenskapliga kvalitén. Chlevnjuk ger en förnuftig syntes som grundar sig på en intim kunskap om förstahandskällorna. Hans redogörelse är tydlig och kortfattad och är mer intresserad av periodens politiska manövrerande än de teorier eller principer som det handlade om, och resultatet är ibland lite torrt. Kanske bokens främsta brist är dess relativa korthet – förvisso ett medvetet val, men ett val som kräver att många händelser där Chlevnjuk kunde ha varit en omdömesgill vägvisare måste utelämnas. Han gör inga förbluffande avslöjanden om Stalin, varken som person eller politiker. I den meningen bekräftar en stor del av biografien, även om den förvisso är ”ny”, de tankar vi redan har om en välkänd figur.

Kotkin skriver med ett mer stridbart språk, späckat med insider-snack och ologiska plattityder (”svårt grannskap”, med syftning på Rysslands geopolitiska situation; Stalin ”var, trots sin lynnighet, en folkets man”; ”Eurasien måste förstås geografiskt”). Bokens stil återspeglar delvis Kotkins ambition att nå en bred publik och göra anspråk på en mer framträdande offentlig roll – kom ihåg projektets ursprung i hans agents tankar. Det kanske också förklarar dess skoningslöst polemiska karaktär, och att det gör vinklade påståenden på nästan varenda en av sina 950 sidor. Trots att han i början lovar att ”denna bok kommer att undvika spekulativa språng eller det som kallas att fylla igen luckorna i redogörelsen för Stalins liv”, så är en stor del av den passionerat ägnad åt att göra just det. *Stalin: Paradoxes of Power* gör förvisso saker i avsevärt mycket större skala än vad någon tidigare har försökt – även om det i viss mån beror på att stora delar av den inte

alls handlar om Stalin. Kotkin propsar på att ”mer än för någon annan historisk figur, till och med Gandhi eller Churchill, närmar sig en biografi om Stalin ... så småningom en historia om världen”, och gör ofta pauser i berättelsen under flera sidor åt gången, medan han hoppar från Moskva till Turkestan, Versailles till London, Berlin till Shanghai. Men det är inte uppenbart att denna enorma utvidgning i sig själv ger läsaren några ytterligare insikter i Stalin. Det går också att med rätta fråga sig om Kotkin i grund och botten berättar något nytt för oss. Många av hans centrala påståenden härleds från andra vetenskapsmän arbeten, vilket han redan från början erkänner. Frånsett Sacharovs tveksamma bidrag, och Jeremy Smiths och Erik Van Rees bidrag om den nationella frågan, innefattar de Aleksandr Ostrovskij om den unge Stalin och Fransesco Benvenuti, som tydligt ”uppvisade Trotskijs politiska svaghet redan under det ryska inbördeskriget”.

Kotkin erbjuder inga verkligt vetenskapliga upptäckter, och hans hantering av bevis inbegriper ofta att anpassa dem för att passa hans syften. De kan inte heller kallas nyskapande. Som vi har sett är huvudtemat i Kotkins redogörelse att hitta rötterna till Stalins diktatur i allmänare sjukdomar hos bolsjevismen, och inte i några hotfulla personliga drag hos mannen själv. För Kotkin kan varken erfarenheterna under inbördeskriget eller de deformationer som ärvdes från tsarismen förklara den sovjetiska regimens auktoritära yttre, utan det är istället ett resultat av den bolsjevikiska ideologin. Stalin ”skärpte den galenskap som fanns inneboende i leninismen”, inget annat. Kotkins brinnande längtan att angripa Lenin – det finns ett hjälpsamt uppslagsord i index för ”Lenin, Vladimir, hans fanatism” – förleder honom ibland till bisarra förvanskningar, som när han påstår att ”Lenin visste praktiskt taget ingenting om det ryska jordbruket”, och glömmer kanske de ungefär 300 sidor som ägnas åt det i *Kapitalismens utveckling i Ryssland*. Han är också tydligt språkligt snarstucken mot Trotskij – ”obarmhärtigt nedlåtande”, ”så smart att hälften skulle räcka”, ”bara inte den ledare folket trodde att han var, eller som Stalin visade sig bli”. Dessa angrepp blandas med en anti-intellektualism som delas av många andra av Stalins levnadstecknare, i Kotkins fall beledsagad av beundran för Stalins praktiska kvalitéer (han ”bankade huvuden och fick ordning”). Även om en strävan att peka ut Stalin som Lenins rättmätiga arvtagare är en av Kalla kriget mer tröttsamma huvudbeståndsdelar – det är inte någon slump att boken prålar med ett varmt stöd från John Lewis Gaddis och Richard Pipes – så fyller ringaktningen av Trotskij det välkända, besläktade syftet att utesluta alternativa socialistiska vägar än den som från och med mitten av 1920-talet togs i Sovjetunionen. ”Sist och slutligen”, hävdar Kotkin, ”är det främsta alternativet till Stalin att villigt överge eller ovilligt avskaffa den bolsjevikiska regimen”. Om Stalin utgör den enda genomförbara kommunismen, då är allt tal om andra möjliga former för ett sovjetiskt styre vanföreställningar, och valet är uppenbart: kapitalism eller stalinism.

Kotkins visshet att en icke stalinistisk kommunism var genomförbar kan mycket väl ha påverkats av hans erfarenheter i Ryssland på 1980-talet: han kom till Magnitogorsk för första gången 1987, då det industriella system som Stalin byggde upp hade inlett sitt slutliga förfall. Den formande prägeln från Sovjetunionens sista dagar är också tydlig i Kotkins föraktfulla inställning till fenomenet masspolitik: som vi konstaterat kallas de revolutionära jäsningarna 1917-1918 för ”Dada” och han försäkrar oss att ”revolutionen inte är resultatet av beslutsamma folkmassor på gatorna utan av att eliten överger den existerande politiska ordningen”. Att man skulle kunna genomföra den andra verkar inte falla Kotkin in. Men det är en del av en mer övergripande blindhet för det sociala. Han verkar till exempel ovillig att se den i grunden sociala karaktären på Trotskijs argument att Stalin var partibyråkratins skapelse, ett argument som knappast vederläggs av hänvisningar till Stalins

individuella viljestyrka, som om det inte fanns några samhällskrafter eller till och med gruppintressen som kan skulle kunna representera. Även Chlevnjuk har föga intresse för den sociala sidan hos Stalins makt, och konstaterar ganska rutinmässigt i bokens avslutning att ”många faktorer verkade för att hålla samman sovjetsamhället och främja ett stöd åt regimen”, men av dessa nämner han bara två, ”ständig skräck” och ”’positiva’ mekanismer för social manipulering”. Båda saknar med andra ord en uppfattning om sovjetsystemet verkliga bas, den levande komplicerade verkligheten hos ett helt samhälle som omdanades av revolution, krig och omvälvningarna under det Stora genombrottet, förutan vilken historien om Stalins makt hänger i ett historiskt vakuum.

Nedtoningen av det sociala är särskilt talande med tanke på Kotkins envisa hävdande att ”världshistorien drivs av geopolitik” – vilket föranleder den givna frågan: vad driver geopolitiken? Ingendera boken är särskilt intresserad av det, även om Chlevnjuk verkligen understryker hur samspelet mellan inre och yttre faktorer påverkade händelserna i Sovjet. Till skillnad från detta är Kotkins syn på geopolitik rotad i en abstraktion vid namn ”modernitet”, som definieras som ”en uppsättning svåruppnåeliga attribut – massproduktion, masskultur, masspolitik – som de största makterna behärskade”. De första kapitlen skildrar det som att Romanovimperiet stod inför det ”geopolitiska tvånget” att skaffa sig dessa attribut, pressat som det var av Tyskland på ena sidan och Japan på den andra. Men denna till synes realistiska inramning av landets dilemma försvinner ur boken efter 1917, som om Sovjetunionen inte stod inför en motsvarande uppsättning strategiska utmaningar. Det är inte svårt att förstå motsägelsen. Kotkin är så målmedveten att framställa Sovjetunionen som en irrationell aktör på världsscenen, så dogmatiskt inställd på klasskrig, att alla andra motiv för dess handlingar slås ut, liksom det geopolitiska tryck som Stalin eller någon annan sovjetledare skulle ha svarat på. Kotkin betonar det faktum att Sovjetunionen var ”helt främmande för de utländska stormakterna”, och att ”det på samma gång försökte delta i och störta den kapitalistiska världsordningen”. Men för detta hade de bara sina snedvridna teorier att skylla på: bolsjevikerna ”skapade ett tillstånd av kapitalistisk inringning, och gick sedan vidare och agerade på ett sätt som förvärrade deras besvärliga läge”. Praktiskt taget ingenting sägs om att en mängd utländska arméer invaderade landet under inbördeskriget – medan Hoovers välgörenhetsarbete under svälten vid Volga 1921 anses vara värt att uppmärksamma – och de sovjetiska ledarnas beskrivning av Storbritannien som ”imperialistiskt” diagnosticeras som en upprepning av ”en välbekant tsaristisk-rysk anglofobi”, som om det brittiska imperiet bara hade existerat i deras säreget bolsjevikiska sinnen. Kotkin framställer upprepade gånger den bolsjevikiska regimen som ”strukturellt paranoid” eftersom den ansåg sig vara omgiven av fiender. Ändå beskriver han själv Storbritanniens och Frankrikes utspel på 1920-talet för att bilda antisovjetiska block bland Sovjetunionens grannar, liksom Japans spioneri och agitation inom den koreanska befolkningen i Rysslands fjärran östern, och så vidare.

Trots den betoning Kotkin lägger vid en skoningslös geopolitisk konkurrens, existerar med andra ord Stalins Sovjetunionen i ett geostrategiskt tomrum. Om Chlevnjuks oro för totalitarismens förnyade lockelse uppenbarligen gäller en nutid som domineras av Putin, så kan Kotkins behandling av geopolitiken vara den sida av hans biografi som får mest genklang: en till synes tuff inställning till en verklighet av konkurrens mellan stater döljer ett åsidosättande av det faktiska tryck som en grupp stater sätter mot en annan grupp. Det är en obarmhärtig konkurrens minus minst hälften av konkurrenterna. I denna mening är hans Stalin också väldigt mycket en Stalin för vår tid.